

Conflicten maken mensen

Waarom zijn er conflicten en
waar komen ze vandaan?

Jan Eberg

Eerste druk

Noordhoff Uitgevers

Conflicten maken mensen

Waarom zijn er conflicten
en waar komen ze vandaan?

Jan Eberg

Eerste druk

Noordhoff Uitgevers Groningen/Houten

Ontwerp omslag: G2K Designers Groningen/Amsterdam

Omslagillustratie: iStockPhoto

Eventuele op- en aanmerkingen over deze of andere uitgaven kunt u richten aan:
Noordhoff Uitgevers bv, Afdeling Hoger Onderwijs, Antwoordnummer 13,
9700 VB Groningen, e-mail: info@noordhoff.nl

0 1 2 3 4 5 / 16 15 14 13 12

© 2012 Noordhoff Uitgevers bv Groningen/Houten, The Netherlands.

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Voor zover het maken van reprografische verveelvoudigingen uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16h Auteurswet 1912 dient men de daarvoor verschuldigde vergoedingen te voldoen aan Stichting Reprorecht (postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.reprorecht.nl). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.stichting-pro.nl).

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording, or otherwise, without the prior written permission of the publisher.

ISBN (ebook) 978-90-01-84836-1

ISBN 978-90-01-80494-7

NUR 810

Woord vooraf

Overal zijn conflicten. Thuis, op school en op het werk. Maar ook op straat, in de politiek en in de wetenschap. Hoe ontstaan die conflicten? Welke rol spelen ze in ons persoonlijk leven en in de samenleving als geheel?

‘Conflicten’ is een krachtig en overkoepelend thema waarmee de levensloop en het samenleven van mensen kan worden beschreven. Mensen maken conflicten en conflicten maken mensen. *Conflicten maken mensen* verbindt kennis uit diverse sociale wetenschappen: psychologie, sociologie, beleidswetenschap, communicatiewetenschap en filosofie. Maar ook kennis uit neurowetenschappen, evolutieleer en technologiedynamica. Die wetenschappelijke kennis wordt aangevuld met inzichten en voorbeelden uit literatuur, film en beeldende kunst. Als kennisboek voor studenten en professionals biedt *Conflicten maken mensen* achterliggende verklaringen en inzichten bij de alledaagse processen en mechanismen rond conflicten.

Voor het schrijven van dit boek heb ik kunnen putten uit vruchtbare discussies die ik heb gevoerd met studenten, collega’s en vrienden. Max van der Linden, Gerald Morssinkhof en Remco Spithoven dank ik voor hun commentaar op een voorlaatste versie. Daarnaast dank ik in het bijzonder Ella Wijsman (auteur van onder andere het boek *Psychologie en sociologie*) voor de samenwerking en haar commentaren en constructieve bijdragen gedurende het schrijfproces.

Ondanks het doel om met dit boek een uitgestrekt terrein van wetenschap te beslaan, kan het niet de pretentie hebben volledig te zijn. Er zullen vast en zeker bepaalde deelonderwerpen onderbelicht zijn gebleven. Ik sta daarom open voor aanvullingen en commentaren. Uiteindelijk dient een vollediger overzicht het onderwijs en de kennis van ons allen.

Jan Eberg
Utrecht, augustus 2011

Inhoud

Voor de student 7

1 Mensen en conflicten 11

- 1.1 Inleiding: Conflicten zijn van alle tijden 12
- 1.2 Wat is een 'conflict'? 14
- 1.3 Sociale wetenschappen en conflicten 21
- 1.4 Hersenen in conflict 27
 - Samenvatting 31
 - Opdrachten 32

2 Persoonlijke conflicten 35

- 2.1 Inleiding: Conflicten met jezelf, conflicten met anderen 37
- 2.2 Kind zijn 40
- 2.3 Pubertijd 46
- 2.4 Volwassenheid 52
- 2.5 Reflectie: Persoonlijkheid, socialisatie en cultuur 62
 - Samenvatting 65
 - Opdrachten 66

3 Groepsconflicten 69

- 3.1 Inleiding: De functie van de groep 71
- 3.2 Competitie en concurrentie 74
- 3.3 Culturele verschillen 80
- 3.4 Communicatieproblemen 88
- 3.5 Reflectie: Dialectiek van dynamiek 94
 - Samenvatting 98
 - Opdrachten 99

4 Politieke conflicten 101

- 4.1 Inleiding: De mens als politiek dier 103
- 4.2 Vrijheid 106
- 4.3 Gelijkheid 113
- 4.4 Broederschap 119
- 4.5 Reflectie: Democratie en dualisme 125
 - Samenvatting 130
 - Opdrachten 131

5 **Religieuze conflicten** 133

- 5.1 Inleiding: De kudde, de herder en het zwarte schaap 135
 - 5.2 Jouw god, mijn god, geen god 138
 - 5.3 Genesis en evolutie 149
 - 5.4 Wat gij niet wilt... 158
 - 5.5 Reflectie: Indoctrinatie en tolerantie 164
- Samenvatting 168
Opdrachten 169

6 **Wetenschappelijke conflicten** 171

- 6.1 Inleiding: 'En toch beweegt ze!' 173
 - 6.2 Wat is 'waar'? 177
 - 6.3 Wat werkt beter? 187
 - 6.4 Wat is juist? 196
 - 6.5 Reflectie: Rationaliteit en irrationaliteit 201
- Samenvatting 206
Opdrachten 207

7 **Conflicten en mensen** 209

- 7.1 Inleiding: 'Help me understand' 211
 - 7.2 Conflicten en sociale wetenschappen 214
 - 7.3 Mediation en makelaarschap 224
 - 7.4 Tussen consensus en controverse 229
- Samenvatting 239
Opdrachten 240

Begrippen 241

Literatuur 253

Illustratieverantwoording 260

Register 261

Over de auteur 265

Voor de student

Dit boek gaat over conflicten en het is een kennisboek. Over conflicten is al veel geschreven, maar dan meestal over het omgaan met conflicten, het beheersen van conflicten, conflictmanagement, conflictoplossing enzovoort. Dit boek beschrijft de achtergronden van conflicten, waar ze vandaan komen, hoe we verschillende soorten conflicten kunnen verklaren en welke rol ze spelen in ons leven. De kennis en inzichten in achtergronden en verklaringen van conflicten zijn een aanvulling op de conflictmodellen en conflictstrategieën in de praktijk. We willen begrijpen waarom we zijn wie we zijn en doen wat we doen.

Conflicten maken mensen is zowel multidisciplinair als interdisciplinair van opzet. Er worden verschillende soorten conflicten onderscheiden in relatie tot de levensloop van de mens. Door daarbij afwisselend een psychologische, sociologische, filosofische of andersoortige bril op te zetten, ontstaat een panoramisch perspectief. Verschillende invalshoeken tezamen vullen elkaar aan en verdiepen ons inzicht. Daarnaast ontstaan ook nieuwe perspectieven, door inzichten en reflecties over conflicten te integreren. Voorbeelden daarvan zijn de samenvattende modellen die in de inleiding en reflectie van elk hoofdstuk worden beschreven.

Waar komen conflicten vandaan? En welke rollen spelen ze in ons leven? Dat zijn de centrale en overkoepelende vragen in dit boek. Ze zullen in elk hoofdstuk aan de orde komen.

Hoofdstuk 1 is een inleidend hoofdstuk. Hierin staan we stil bij de definitie van 'conflict' en bij soorten conflicten. Daarnaast kijken we alvast in vogelvlucht naar de sociale wetenschappen en hun relatie met het thema 'conflict'. Ten slotte maken we kennis met Jenny en Jeroen. Zij hebben verschillende achtergronden en ideeën. Hun levensloop en dialogen vormen een rode draad door de volgende hoofdstukken.

De hoofdstukken 2 t/m 6 behandelen verschillende soorten conflicten: persoonlijke conflicten, groepsconflicten, politieke conflicten, religieuze conflicten, en wetenschappelijke conflicten.

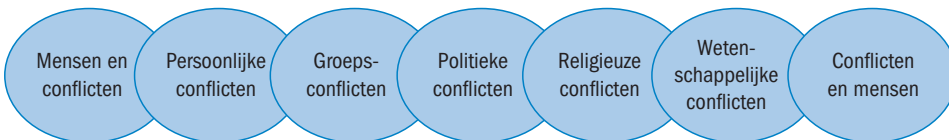
Zij zijn als volgt opgebouwd:

- Dialoog tussen Jeroen en Jenny. Dit zet de toon van het onderwerp van het hoofdstuk, bijvoorbeeld een pestervaring als persoonlijk conflict, of de dood van een opa als aanleiding tot het denken over levensbeschouwelijke verschillen.
- Inleiding. Dit stimuleert je om je gedachten te laten gaan over het onderwerp van het hoofdstuk, bijvoorbeeld wat de functie van de groep is en hoe conflicten dat in gevaar brengen. Aan het eind van een inleiding staat een 'kapstok' of leeswijzer voor de rest van het hoofdstuk.

- Driedeling. Er zijn in elk hoofdstuk drie deelonderwerpen die tezamen de hele conflictcategorie omvatten; bijvoorbeeld bij persoonlijke conflicten: kind zijn, pubertijd en volwassenheid, en bij politieke conflicten: vrijheid, gelijkheid, broederschap. In die kern van een hoofdstuk komt veel kennis samen: theorieën, inzichten en verklaringen voor de specifieke categorie van conflicten.
- Reflectie, inclusief discussie. Dit verbindt de onderwerpen uit de driedeling en bespreekt de conflictcategorie op een abstracter niveau. Het mondt uit in een theoretisch model dat past bij de verklaring van het soort conflicten dat in het hoofdstuk wordt behandeld. De reflectie besluit met een activerend discussiepunt met stellingen.
- Samenvatting en opdrachten. De meeste opdrachten kunnen individueel worden gemaakt; sommige opdrachten richten zich tot een (kleine) groep.

Het laatste hoofdstuk, hoofdstuk 7, is een algehele reflectie op het voorgaande. De belangrijkste rode draden uit theorieën over conflicten en conflictgedrag worden samengevlochten. Er wordt opnieuw gekeken naar de rol van sociale wetenschappen en aanvullende kennis, en naar de relatie tussen theorie en praktijk. Uiteindelijk beschouwen we de oorzaken en oorsprongen van conflicten. Mensen maken conflicten en conflicten maken mensen.

Het volgende schema verduidelijkt de samenhang tussen de hoofdstukken. Het is 'de keten van conflicten' en dient als een stappenplan of richtsnoer voor het doorlopen van dit boek. Elke schakel staat voor een hoofdstuk. Bij elke hoofdstukopening zien we het figuur terug en is de bijbehorende schakel gearceerd.

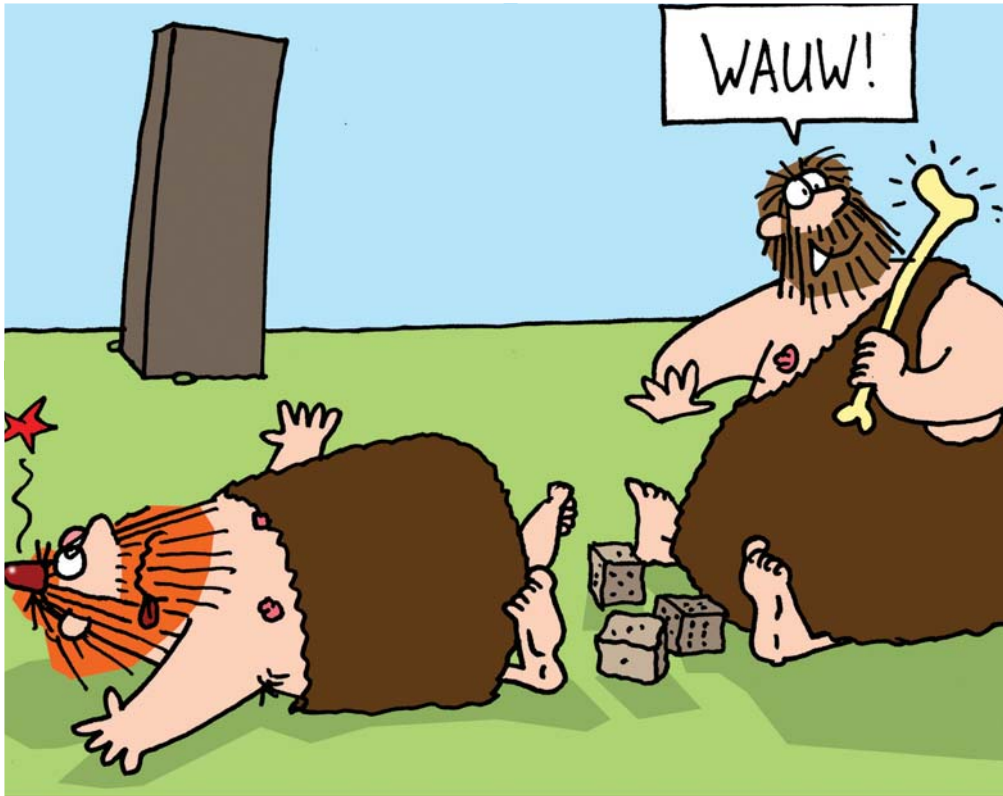

De keten van conflicten

Website

Naast het boek is er een website: www.conflictenmakenmensen.noordhoff.nl
Hier vind je veel aanvullende informatie die de bruikbaarheid van het boek vergroot:

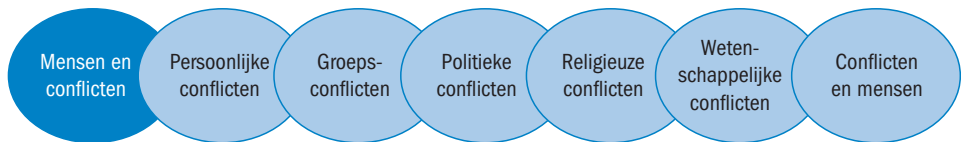
- Uitwerkingen van de opdrachten
- Actuele casuïstiek
- Recent verschenen literatuur
- Verwijzingen naar boekbesprekingen en kennislinks

1

Mensen en conflicten

- Hoe moeten we het begrip 'conflict' omschrijven?
- Welke soorten conflicten kunnen we onderscheiden?
- Hoe verhouden sociale wetenschappen zich tot het thema 'conflict'?
- Welke andere wetenschappen leveren nuttige inzichten over conflicten?
- Wie zijn Jeroen en Jenny?

1.1 Inleiding: Conflicten zijn van alle tijden

De mens is een sociaal wezen. Mensen leven samen en menselijk samenleven beweegt zich tussen consensus en controversie. Relaties zijn altijd in enige mate conflictueus. Het perfecte harmoniemodel is een utopie. We streven naar evenwichtige situaties, orde en rechtvaardigheid, maar bereiken het zelden of nooit. Conflicten zijn inherent aan sociale wezens. Zonder mensen geen conflicten en zonder conflicten geen mensen. Van innerlijke conflicten en morele dilemma's tot wereldoorlogen en milieucatastrofes, op elke schaal van menselijk handelen vinden we conflicten. Dat zijn niet altijd alleen nare en negatieve situaties en gebeurtenissen. Conflicten leiden ook vaak tot nieuwe inzichten en betere verstandhoudingen. Een ruzie kan constructief zijn. En uit een crisis komt vaak een verbetering voort.

'Het sociale conflict is de grote scheppende kracht die sociale verandering voortstuwt.'

— Ralf Dahrendorf (1929–2009),
Duits-Brits socioloog en politicus.

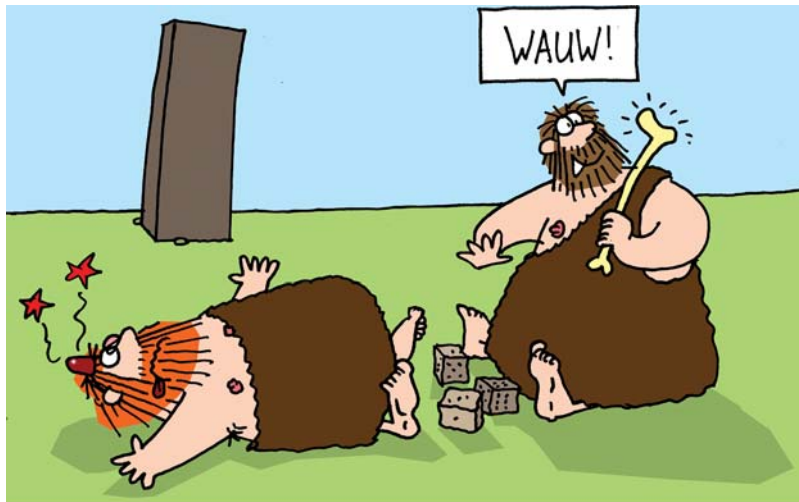
Bij 'conflicten' denken we al gauw aan ruzies, oorlogen, aanslagen. De jaren na 2001 stonden in het teken van terrorisme en veiligheidsmaatregelen naar aanleiding van de aanslagen op het World Trade Center in New York en het Pentagon in Washington. Misschien staat het tweede decennium van deze eeuw in het teken van de revoluties in de Arabische wereld. Maar er zijn zoveel meer soorten conflicten. En ze verschillen in ernst, omvang en intensiteit.

Leven we in een tijd met relatief veel conflicten? Is er tegenwoordig meer oorlog, straatgeweld en onveiligheid dan vroeger? Zijn onze lontjes korter? Is de groep van 'hufters' sterk toegenomen? Dat is deels een kwestie van waarneming en die is meestal niet objectief. Het antwoord op deze vragen is: 'Nee, over het algemeen niet'. De verhouding tussen hoeveelheden en soorten conflicten is niet altijd gelijk, maar er zijn altijd conflicten geweest. Conflicten zijn van alle tijden en alle plaatsen.

Water en vuur

De film *2001, A Space Odyssey*, van Stanley Kubrick uit 1968, opent met een scene uit de oertijd getiteld *The Dawn of Man*. We zien een groep mensapen in een woestijnachtig landschap. Ze zijn op zoek naar voedsel en water. Bij een waterbron worden ze weggejaagd door een rivaliserende groep. Ze verschuilen zich in een grot. De volgende ochtend blijkt dat er een grote zwarte rechthoekige monoliet staat. Nieuwsgierig onderzoeken ze de steen. Niet lang daarna ontdekt één van de mensapen dat botten kunnen worden gebruikt als gereedschap en als wapen. Ze doden tapirs en eten vlees. Gewapend met flinke dijbeenbotten gaan ze naar de waterbron en brengen de leider van de andere groep om. De rest wordt verjaagd. De leider van de overheersers gooit zijn bot in de lucht. Een scenewisseling volgt en het bot verandert in een ruimteschip, een tijdsprong naar de toekomst waarin zich de rest van de film afspeelt.

Jean-Jacques Annaud regisseerde in 1981 de film *La Guerre du Feu* (The Quest for Fire). Drie Neanderthalers trekken over de toendra van prehistorisch Europa op zoek naar vuur. Hun stam is het vuur 'verloren'. Ze betrokken hun vuur van een kolf met smeulende kooltjes, maar toen dat uitging wisten ze niet hoe opnieuw vuur te krijgen. De drie krijgers gaan op pad en komen tijgers, mammoeten en kannibalen tegen. Uiteindelijk leren ze van een andere, verder ontwikkelde stam, hoe ze zelf vuur kunnen maken.

HET EERSTE CONFLICT BESLECHT

De twee films zijn misschien niet historisch accuraat, maar ze laten wel mooie voorbeelden zien van klassieke conflicten: de strijd om water en de strijd om vuur. Water en vuur, het één essentieel, het ander belangrijk om te kunnen overleven.

Uiteindelijk is een conflict een overlevingsstrategie. Door een conflict aan te gaan, of een aanval af te slaan, dus door een conflict te winnen, ontstaan betere overlevingskansen in de vorm van meer voedsel, betere beschutting en gunstiger ontplooiingsmogelijkheden. Daarnaast zorgt de veroverde macht voor privileges of exclusieve rechten bij het paren, waardoor voortplanting wordt gewaarborgd.

Klassieke conflicten, over voedsel, grond en bezit zijn er nog steeds. Tot het einde van de laatste ijstijd, zo'n 10.000 jaar geleden, leefden alle volken op alle continenten als jagers-verzamelaars. De fysioloog en historicus Jared Diamond legt in zijn boek *Zwaarden, paarden en ziektekiemen* (2000) uit dat een verschil in de ontwikkelingssnelheid op de continenten zou hebben geleid tot de technologische en politieke ongelijkheid in de wereld. Dat verschil in ontwikkelingssnelheid is voornamelijk terug te voeren op spelingen in de natuur. Door verschillen in deze zogenaamde biogeografische factoren, zoals de ontwikkeling van voedselproductie, de domesticatie (of aan de mens aanpassen) van planten en dieren, en de evolutie van ziekten, konden in sommige delen van de wereld eerder het schrift, technologie en politieke organisatie tot ontwikkeling komen dan in andere

delen. Samenlevingen van schrijvers, uitvinders en politici veroverden en koloniseerden andere samenlevingen. Toevallig ontwikkelde ongelijkheid bleef een bron van conflicten. Er zijn nog steeds oorlogen en grensconflicten. Vaak gaat het daarbij om aanspraken op leefgebied en grondstoffen. Vaak ook zijn er ingewikkelder historische, culturele en politieke aanleidingen in het geding. Denk aan conflicten in het Midden Oosten, op de Balkan of in Afrika.

Wij moderne mensen leven in een complexe samenleving, met nog meer specialisatie en veel kennis over de wereld en over onszelf. Zo zijn er in de loop der tijd allerlei andere soorten conflicten bijgekomen. Deels omdat we ze zijn gaan herkennen en benoemen, zoals sociaal-emotionele conflicten, deels omdat ze een kenmerk zijn van de moderne maatschappij, zoals taakconflicten of wetenschappelijke conflicten. In de volgende hoofdstukken wordt hier op teruggekomen.

1.2 Wat is een 'conflict'?

We zagen al dat overleven een belangrijke drijfveer is bij het aangaan van conflicten en dat ongelijkheid een algemene bron is van conflicten, maar hoe moeten we een 'conflict' omschrijven?

Aanvaring, botsing, confrontatie, duel, gevecht, handgemeen, meningsverschil, onenigheid, oorlog, ruzie, slag, strijd, treffen, tweespalt, twist, worsteling en wrijving. Zomaar enkele synoniemen van 'conflict'. Een algemene omschrijving van het begrip 'conflict' is:

Conflict: een situatie waarin twee of meer partijen doelstellingen nastreven of waarden aanhangen die onverenigbaar zijn en daardoor in botsing komen.

Het gaat hierbij blijkbaar om partijen en om iets dat onverenigbaar is. Laten we daar eens bij stilstaan en de verschillende aspecten van conflicten verkennen.

Vragen over het begrip 'conflict'

De eerste vraag die het oproept is: Kun je in je eentje geen conflict hebben? Als je hier over nadenkt, merk je dat dit wel kan. Zo kan iemand voor een gewetensconflict komen te staan, bijvoorbeeld als zijn werkgever hem opdraagt om met proefdieren te werken, terwijl dat tegen zijn principes ingaat. Of als zij uitgenodigd wordt om mee te eten en drinken, maar haar geloof anders voorschrijft. Maar er zijn ook andere voorbeelden van dit soort intrapersoonlijke conflicten. In hoofdstuk 2 komt dit expliciet aan de orde.

Een tweede vraag heeft te maken met de doelstellingen en waarden die onverenigbaar zijn.

Wat zijn doelstellingen en waarden? En wanneer is iets onverenigbaar?

Doelstelling

Een doelstelling is iets dat je wilt realiseren, een resultaat waar je naar streeft en dat je wilt bereiken. Bijvoorbeeld een diploma halen, of een lagere nationale CO₂-uitstoot. Waarden zijn opvattingen over wat wenselijk is.

Waarden

Voorbeelden van persoonlijke waarden zijn: gezondheid, macht, onafhankelijkheid, succes. Het zijn idealen, waarvan iemand vindt dat ze juist, goed en belangrijk zijn. Er zijn ook collectieve of universele waarden,

zoals geluk, gelijkheid, veiligheid en vrijheid. Naast doelen en waarden zijn er voorts nog belangen. Dat zijn zaken waar je een bepaald voordeel bij hebt. Als kennis een waarde is, dan heb je belang bij goed onderwijs. Maar op welke manier zijn doelen, waarden en belangen dan conflictbronnen? Het antwoord is: Als iemand in zijn streven wordt gedwarsboomd. Als de één dit wil en de ander dat. De één wil meer woningen aan de rand van de stad, de ander meer natuur. De één wil regels veranderen, de ander niet of op een andere manier. Emoties lopen op. Perceptie en interpretatie zijn niet eenduidig en communicatie is ontoereikend. Het gevolg: een conflict.

Belangen

Bij doelen, waarden, belangen en emoties horen verschillende conflicten. Socioloog en management consultant Willem Mastenbroek (1981) heeft een indeling ontworpen:

- Instrumentele conflicten; verschil van inzicht over welke procedure moet worden gevolgd of hoe iets moet worden aangepakt, bijvoorbeeld: Op basis van welke criteria wordt voor welke lesmethoden gekozen?
- Sociaal-emotionele conflicten; bijvoorbeeld: Roddel en pestgedrag binnen een team van onderwijzend personeel.
- Schaarsteconflicten; als meerdere mensen iets willen, maar niet iedereen hetzelfde of evenveel kan krijgen, bijvoorbeeld: Onderhandelingen over roosters en aanspraken op het budget.
- Machtsconflicten; bijvoorbeeld: Strijd om de opvolging van de adjunct-directeur.

De categorieën van deze indeling vallen onder de algemenere conflictbronnen. Een machtsconflict is een waardenconflict, een schaarsteconflict is een belangenconflict, en instrumentele conflicten zijn middel-doelconflicten. Daarnaast zijn bij zo ongeveer alle conflicten ook emoties in het geding. Maar soms ligt het eenvoudiger. De mensapen vchten om een waterbron en de prehistorische mensen om vuur. We kunnen de klassieke conflicten, over voedsel, grond en bezit, concrete conflicten noemen. Dan zijn de moderne conflicten, over waarden, belangen en doelen, meer abstracte conflicten.

Doelen en waarden zijn dus vaak onverenigbaar. 'Onverenigbaar' doet denken aan de begrippen 'tegenstelling' en 'probleem'. Een tegenstelling is een verschil tussen zaken die tegenover elkaar staan, een contrast of een controverse. Voorbeelden hiervan vinden we in religie en politiek, waar fundamentele opvattingen zeer uiteenlopend kunnen zijn. Een probleem is een moeilijkheid, een vraagstuk, een dilemma. Een mooie definitie van 'probleem' luidt: een kloof tussen een gewenste en een bestaande situatie (Van de Graaf & Hoppe, 1992). Dit is een vrij algemeen verschijnsel en we komen het overal tegen, in het sociale verkeer, wetenschap, politiek, enzovoort. Als je ziek bent, kun je niet naar school. Je hebt dan een probleem. Blijkbaar gaat het om twee of meer dingen die niet bij elkaar passen. Maar zowel die gewenste als die bestaande situatie zijn niet objectief gegeven. Een gewenste situatie wordt verbeeld vanuit normen, waarden, beginselen, idealen of doelen, en dit zijn door mensen toegekende waarden. En ook de waarneming van bestaande situaties is niet objectief of universeel. We kijken naar de werkelijkheid met een bepaalde bril, afhankelijk van onze voorkennis en vooringenomenheden. Dat geldt voor alledaagse waarnemingen (denk aan getuigen bij een ongeluk of een sportwedstrijd), maar ook voor het wetenschappelijk waarnemen. Kortom: zowel de waarneming of perceptie van bestaande situaties als de

Probleem

beoordeling van gewenste situaties (en daarmee ook de kloof ertussen) zijn *sociaal geconstrueerd*; het zijn constructies van individueel of sociaal menselijk handelen.

Tegenstellingen en dualismen

Mensen zijn geneigd in tegenstellingen te denken. Leven en dood, mooi en lelijk, slim en dom. Dit zijn dualismen: twee tegenover of naast elkaar staande, niet meer verder te herleiden grondbeginselen. De klassieke Griekse filosoof Plato (427–347 v.C.) wordt gezien als de grondlegger van het dualisme. Volgens hem bestaat de mens uit een sterfelijk lichaam en een onsterfelijke ziel. Het onderscheid tussen lichaam en ziel is door de eeuwen heen als principe opgenomen in de grote wereldreligies, zoals het christendom, het jodendom en de islam. Door het christendom hangen velen nog steeds het dualisme aan van de Franse filosoof René Descartes (1596–1650). Hij maakte een scherpe tweedeling tussen het lichaam als beperkt, stoffelijk en tijdelijk, en de geest (de ziel) als vrij, onstoffelijk en eeuwig. De meeste filosofen van tegenwoordig wijzen dit dualisme af. Zij bezien de mens in zijn denken en doen als één, namelijk stoffelijk.

Tegenstellingen en dualismen zijn onverenigbaar. Naast het dualisme lichaam en geest spreekt de tegenstelling tussen goed en kwaad veel mensen aan. Ook bij dit ethisch dualisme spelen de grote religies een belangrijke rol. Die hebben dit spanningsveld gecultiveerd en geconcretiseerd tot hemel en hel, god en de duivel. Op allerlei manieren zien we dat terug in literatuur en films. De *good guy* tegen de *bad guy*. Het Kwaad, gesymboliseerd door het duister waar demonen heersen, moet overwonnen worden door het Goed, de eerlijke en oprechte mens. Het is een leidraad voor de menselijke moraal, waarin deugden moeten worden nageleefd en zonden moeten worden vermeden.

Samenhang in tegenstellingen

Eeuwenoude filosofische verhandelingen uit het hindoeïsme en het taoïsme laten zien dat tegenstellingen slechts schijn zijn. Filosoof Vanno Jobse (2008) legt uit hoe het hindoeïsme juist uitgaat van de samenhang der dingen: ‘In werkelijkheid zijn tegendeelen twee uitersten van dezelfde zaak, als twee zijden van een medaille. Een handeling is namelijk nooit in absolute zin goed of kwaad, maar alleen binnen een bepaalde context. Leven en dood zijn voor hindoes maar overgangsfasen, die eeuwig in elkaar overvloeien: het leven leidt tot de dood en de dood maakt weer nieuw leven mogelijk. Ook subject en object zijn geen duidelijk te onderscheiden entiteiten, maar slechts verschillende aspecten van dezelfde, samenhangende werkelijkheid. Zo zijn alle schijnbare tegendeelen inherent met elkaar verbonden, omdat ze elkaar voortdurend opwekken, in een cyclisch proces.’

Van het taoïsme kennen we de universele tegenhangers *yin* en *yang*. Het zijn de elkaar aanvullende kwaliteiten van het bestaan: kou en warmte, water en vuur, maan en zon, vrouw en man. Heraclitus van Efese nam dit idee over waardoor het denken over de dynamiek van tegengestelden zich via de klassieke Griekse filosofie ook verder in de westerse wereld ontwikkelde.

Yin Yang teken

Dualismen zijn soms handig om verschillende processen en patronen te onderscheiden. Zoals de relatie tussen verstand en emotie. Daarbij is het belangrijk om die relatie niets slechts als contrair maar ook als complementair te zien. Het zijn elkaars tegendelen, maar tegelijk vullen ze elkaar aan.

Zo is het ook met conflicten. De onverenigbare doelstellingen of waarden zijn tegendelen, maar bestaan in relatie tot elkaar. Conflicten hebben een dubbel gezicht: Oorlog allieert partijen aan weerszijde van het front, tijdens een ruzie ontstaat respect, een crisis betekent zowel het einde van iets bestaands als het begin van iets nieuws. We komen dit overal tegen, in samenleven, in kunst en cultuur. De hindoegod Shiva is tegelijk vernietiger en vernieuwer. Om een goede, nieuwe oogst te verkrijgen, moet eerst de akker worden verbrand. Wie mooi wil zijn, moet pijn lijden. Nieuwe bedrijven vervangen oude, geleid door technologische innovatie. De econoom Joseph Schumpeter (1942) noemde dat '*creative destruction*'.

Conflict, een definitie

Als partijen doelstellingen nastreven of waarden aanhangen die onverenigbaar zijn, komen die dan dáárdoor in botsing (waardoor er sprake is van een conflict)? Niet noodzakelijk. We kunnen het er ook over eens zijn en accepteren dat we van inzicht en mening verschillen. In veel gevallen is *agree to disagree* een bevredigend onderhandelingsresultaat. Bij veel compromissen, gedoog- of andere geef-en-neem-situaties zijn doelen of waarden niet verenigbaar. Toch is er dan geen conflict; macht, belangen of emoties zijn in redelijke en aanvaardbare mate in balans. Er is geen harmonie, maar wel respect. Voor een conflict moet er meer aan de hand zijn; machtsverschil doet zich gelden, doelen en belangen bestrijden elkaar, of persoonlijkheden, persoonlijkheidskenmerken, dulden elkaar niet. En bij een innerlijk conflict zijn het emoties die om voorrang vechten. Er is geen consensus; er heerst controverse.

Het gaat bij conflicten dus niet noodzakelijk om onverenigbaarheid, als wel om tegenstrevingen en een verstoring van een balans tussen dingen of mensen. Strevingen en tegenstrevingen zijn waarden, belangen en doelen. In sommige gevallen worden die wederzijds aanvaard. In andere gevallen ontstaat een conflict. Daarbij moeten we onderscheid maken tussen de

ervaring van een conflict, de *uiting* van een conflict, en de *uitkomst* van een conflict. Een conflict wordt over het algemeen ervaren als naar en vervelend, onprettig, pijnlijk. Als een conflict wordt ervaren, kan men dat voor zich houden. Meestal wordt het ervaren van een conflict geuit en krijgt dat de vorm van boosheid, ruzie, gevecht of oorlog. Ook dat is naar. De uitkomst van een conflict, ten slotte, is niet altijd voorspelbaar en kan verschillen van positief, zoals een dieper inzicht, een betere relatie of een rechtvaardiger sociale orde, tot negatief, zoals zelfdoding, verwoesting of genocide.

We zouden ‘conflict’ nu als volgt kunnen definiëren:

Conflict: de innerlijke strijd van een mens, of een strijd in het menselijk samenleven, waarbij de balans van waarden, belangen, of doelen is verstoord.

Een beleving van één mens, waarin een balans wordt verstoord, is een innerlijk conflict. We komen hier kort op terug in hoofdstuk 2. In de rest van dit boek en in de meeste gevallen dat er over ‘conflict’ wordt gesproken, betreft dat situaties en processen van strijd in het menselijk samenleven. In tabel 1.1 worden van beide definitiedelen enkele voorbeelden gegeven.

TABEL 1.1 Voorbeelden van balansverstoringen die tot conflicten leiden

	Innerlijke strijd van een mens	Strijd in menselijk samenleven
Waarden	Als een mens graag wil roken of van fast food houdt, is de balans verstoord tussen zijn/haar waarden van geluk en de waarde van gezondheid.	Onderdrukking van vrijheden (bijv. van meningsuiting); onenigheid over wat rechtvaardig is of hoe we met de natuur moeten omgaan.
Belangen	Strijd tussen enerzijds partijdigheid of betrokkenheid en anderzijds professionaliteit of distantie (voetballeider, journalist).	Arbeidsconflict en de disbalans tussen de belangen ‘geld verdienen’ en ‘arbeid verrichten’.
Doelen	Een mens wil carrière maken en ook veel tijd met zijn/haar gezin doorbrengen; doelen in disbalans.	Ethisch conflict over in hoeverre euthanasie en abortus welzijnsdoelen dienen.

Ondanks alle conflictdempende mechanismen binnen de mens, zoals slapen, dromen, sporten en mediteren, en tussen mensen, zoals afspraken, compromissen en mediaties, zijn waarden, belangen en doelen zelden in balans, en conflicten aldus eerder regel dan uitzondering; maar dat is ook de bedoeling, omdat conflicten de dynamiek van het leven zelf zijn.

‘Een samenleving zonder conflicten zou geen menselijke samenleving zijn, maar een kerkhof of een wassenbeeldenmuseum.’

— Fernando Savater,
in *Goed samen leven, politiek voor mensen van morgen* (1998).

Het CV van de mens is een conflictverhaal. Conflicten zitten ingebakken in de maatschappelijke ordening. De Spaanse filosoof en schrijver Fernando Savater licht dit als volgt toe: 'Mensen wedijveren met elkaar en gaan confrontaties aan juist omdat ze belang stellen in de ander, omdat ze elkaar serieus nemen en omdat ze eraan hechten hun lot met anderen te delen. Per slot van rekening hebben we conflicten met elkaar om dezelfde reden als waarom we elkaar helpen en met elkaar samenwerken: omdat de andere menselijke wezens ons bezighouden, omdat onze relatie met hen ons bezighoudt, omdat de met hen gedeelde waarden, normen en ook strijdpunten ons bezighouden, omdat datgene wat zij van ons nemen en aan ons geven ons bezighoudt, en omdat hetgeen ze van ons denken ons bezighoudt. In een samenleving moeten kortom conflicten voorkomen, omdat de samenleving bestaat uit echte, verschillende mensen met allemaal hun eigen beweegredenen, strevingen en passies.'

De centrale boodschap van dit boek is dat conflicten samen gaan met het menselijk leven. Een niet-conflict situatie, perfecte harmonie, bestaat eigenlijk niet. We proberen conflicten te minimaliseren in aantal en omvang, maar ze zullen nooit verdwijnen. Sterker, dat is ook niet de bedoeling. Er is altijd een bepaalde mate van conflict, liefst niet te veel en niet te weinig conflict, zodanig dat het de samenleving niet te veel schaadt en tegelijk voldoende prikkelt. Daar vaart de samenleving, ongepland, wel bij. In verschillende sectoren: op het persoonlijke vlak, tussen groepen, stromingen, organisaties, in politieke verhoudingen, enzovoort. Conflicten zijn functioneel. Dat wordt duidelijk in de volgende hoofdstukken.

Soorten conflicten

In de literatuur over conflicten worden diverse soorten conflicten onderscheiden. Het gaat dan vaak om de verschillende bronnen van conflicten of de functies van conflicten binnen organisaties. Een voor de hand liggende algemene indeling is naar individuele conflicten, de innerlijke conflicten van één persoon, aan de ene kant en sociale conflicten waarbij meerdere mensen betrokken zijn aan de andere kant. Een andere niveau-indeling is die naar micro-, meso- en macro-schaal. Dat zijn, respectievelijk, persoonlijke conflicten (binnen één persoon of tussen meerdere personen), groepsconflicten (tussen groepen mensen of organisaties) en maatschappelijke conflicten (tussen landen of culturen).

Individuele
conflicten
Sociale
conflicten

In dit boek komen persoonlijke conflicten, groepsconflicten en maatschappelijke conflicten aan de orde. Daarbij splitsen groepsconflicten en maatschappelijke conflicten uit naar de hedendaagse sociale sectoren 'burgers', 'politiek', 'religie' en 'wetenschap'. Burgers zijn groepen mensen, (sub) culturen. Politiek omvat ook economie en recht; staat en markt. Zo is bijvoorbeeld de kredietcrisis geen 'economisch' of 'financieel' conflict, maar een politiek conflict over vrijheid, regulering en moraal (en een beetje een 'religieus' conflict over geloof in de markt). Religie en wetenschap zijn de andere zelfstandige instituties in een samenleving. Aldus zijn er vijf soorten conflicten te onderscheiden: persoonlijke conflicten, groepsconflicten, politieke conflicten, religieuze conflicten en wetenschappelijke conflicten.

Het onevenwichtige karakter van een conflict komt tot uitdrukking in het begrip 'strijd'. Een strijd is een krachtmeting. Er vindt een strijd tussen waarden plaats, een strijd om hegemonie, om een 'gelijk', om een machtsmeerderheid. Tabel 1.2 zet dit naast elkaar voor de vijf conflictcategorieën in dit boek.

TABEL 1.2 Soorten conflict en soorten strijd

Hoofdstuk	Soort conflict	Soort strijd
2	Persoonlijk conflict	Innerlijke strijd en strijd tussen personen
3	Groepsconflict	Strijd tussen groepen, culturen
4	Politiek conflict	Strijd tussen ideologieën
5	Religieus conflict	Strijd tussen geloofsopvattingen
6	Wetenschappelijk conflict	Strijd om zekerheid of juistheid

De soorten conflicten zoals die in de komende hoofdstukken worden besproken, zijn geordend volgens de levensloop van de mens. Bij de geboorte ontstaat het persoonlijke conflict tussen kind en omgeving. Een kind moet leren en groeien, en is daarbij voortdurend aan het vallen en opstaan. Persoonlijke conflicten blijven de mens zijn hele leven bij, maar tijdens de kindperiode en volwassenwording domineren ze het strijdtoneel. In latere fasen van het leven komen er ook andere soorten conflicten bij. Als je meer en meer gaat sporten en werken, meer in groepsverbanden verkeert, zullen dat groepsconflicten zijn; eenmaal stemgerechtigd en actief of betrokken bij allerlei maatschappelijke veranderingen zijn dat politieke conflicten; levensbeschouwelijke vragen en problemen kunnen je in religieuze conflicten brengen; en beschouwingen over milieu, technologie, leven en dood, confronteren je met wetenschappelijke en ethische conflicten.

Als de soorten conflicten worden gekoppeld met de soorten balansverstoringen dan ontstaat, ter illustratie, het overzicht van voorbeelden in tabel 1.3.

TABEL 1.3 Voorbeelden van balansverstoringen per conflictsoort

	Persoonlijk conflict	Groepsconflict	Politiek conflict	Religieus conflict	Wetenschappelijk conflict
Waarden	Pestgedrag om waardering of macht	Competitie om eer, vooroordelen om leefstijl	Bevechten van vrijheidsrechten	Strijd om 'ware' geloof, interpretatiewisten	Visies op kenniswaarde, normen en ethiek van wetenschap
Belangen	Partners in relaties en op werk geven elkaar te weinig ruimte	Discriminatie op de arbeidsmarkt, uitsluiting tussen (sub)culturen	Sociale dilemma's in b.v. visserij en grondstoffengebruik	Verspreiding van geloof en leefregels, indoctrinatie	Rivaliteit tussen paradigma's, scholen en stromingen
Doelen	Pubers falen in mooi, stoer, succesvol zijn	Afgunst om bezit, status; botsingen om culturele hegemonie	Revolutie om gelijkheid en rechtvaardigheid	Streven naar erkenning van eigen god en religie	Technologie tussen oplossing en probleem

1.3 Sociale wetenschappen en conflicten

De verzameling van sociale wetenschappen wordt gevormd door die takken van wetenschap die zich richten op menselijk gedrag en maatschappelijke ontwikkelingen. Vandaar de onderverdeling in gedrags- en maatschappijwetenschappen. Psychologie is een gedragswetenschap en politicologie een maatschappijwetenschap. Erg strikt is het onderscheid niet. Sociologie is zowel een gedrags- als een maatschappijwetenschap. Dat geldt ook voor economie als wetenschap. Hun wetenschapsterrein strekt zich uit van het individu tot de gehele samenleving. En dan is er nog de categorie van menswetenschappen, *humanities*, of geesteswetenschappen (ook wel cultuurwetenschappen): filosofie, geschiedenis en kunstgeschiedenis, taal- en letterkunde, muzikwetenschap en theologie.

TABEL 1.4 Sociale wetenschappen en hun kennisdomeinen

Sociale wetenschap	Kennisdomein
Psychologie	Innerlijk leven en individueel gedrag van de mens
Sociale psychologie	Wisselwerking tussen individu en sociale omgeving
Sociologie	Samenleven van mensen in kleinere en grotere verbanden
Pedagogiek	Leerprocessen en opvoedingsrelaties
Communicatiewetenschap	Menselijke communicatie in diverse vormen en contexten (taal, media e.d.)
Criminologie	Crimineel gedrag en criminogene (misdaadstimulerende) structuren
Economie	Werking van de economie, de voortbrenging en verdeling van schaarse goederen en diensten
Filosofie	Betekenis en geldigheid van overtuigingen, opvattingen, visies en theorieën
Politicologie/ Beleidswetenschap	Totstandkoming, uitvoering en effecten van overheidsbeleid
Bestuurskunde	Werking en inrichting van het openbaar bestuur
Recht	Systeem van regels waarmee mensen de samenleving ordenen
Antropologie	Gedrag, structuur en cultuur van volken en bevolkingsgroepen
Geschiedenis	Culturen, volken en verschijnselen uit het verleden

Tabel 1.4 geeft een overzicht van sociale wetenschappen en hun kennisdomeinen. Verschillende sociale wetenschappen delen een gezamenlijk onderzoeksterrein. Zo zijn groepsprocessen interessant voor zowel de sociale psychologie als de sociologie. En zowel de politicologie als de bestuurskunde onderzoeken beleidsprocessen.

Binnen elk van deze wetenschappen bestaat een visie op conflicten. In dit boek zal vrijelijk worden geput uit het scala van sociale wetenschappen voor kennis, inzichten en verklaringen die bijdragen aan het begrijpen van soorten conflicten. De psychologie leert ons hoe persoonlijkheidsontwikkeling zich verhoudt tot conflicten. Daarbij spelen ook emoties en identiteit een rol. Binnen de sociologie bestaat een aparte stroming die zich met conflicten bezig houdt, de conflictsociologie. Volgens deze stroming zijn strijd, conflict en belangentegenstelling de creatieve bron van sociaal leven en organisatie. Van de klassieke sociologen wordt vooral Karl Marx (1818–1883) in verband gebracht met conflicten. Volgens hem was het proces van sociale verandering een strijd tussen sociale klassen. Maar het ging hem daarbij voornamelijk om het – in zijn ogen – onvermijdelijke veranderingsproces (determinisme) naar een socialistische samenleving.

Sociologen die hebben bijgedragen aan de ontwikkeling van een conflictsociologie zijn Georg Simmel (1858–1918), Lewis Coser (1913–2003) en Ralf Dahrendorf (1929–2009). Opvallend is dat de conflictsociologen met name ook de positieve functie en betekenis van maatschappelijke conflicten benadrukten.

Voor Simmel was conflict een van de vele vermaatschappelijkende factoren. Conflicten werken niet alleen ontbindend maar ook samenbindend. Strijd verhoogt onderlinge solidariteit en integratie van de leden van de strijdende partijen. Het conflict is een botsing, maar door de botsing wordt men zich van elkaar bewust. Men ontdekt elkaars krachten en vernuft. Conflict, kortom, socialiseert.

Coser borduurde hierop voort. Voor hem was het conflict functioneel wanneer het:

- Samenlevingen of groeperingen daarbinnen in staat stelt om zich aan te passen aan een veranderende omgeving;
- Bijdraagt tot het handhaven en versterken van de identiteit van de groep, het groepsbewustzijn en de onderlinge solidariteit verhoogt;
- De groepsformatie bevordert en leidt tot een verduurzaming van het groepsbestaan;
- Werkt als een ventiel om onvrede te kanaliseren zonder dat de bestaande structuren daardoor aangetast worden.

De conflicttheorie van Dahrendorf werd ontwikkeld doordat hij zich afzette tegen het determinisme van Marx en het functionalisme van Coser. Volgens Dahrendorf wordt een samenleving door dwang bijeengehouden. Daarom zijn conflicten er altijd. De intensiteit en gewelddadigheid van conflicten wordt door verschillende factoren beïnvloed, maar kan verminderd worden door regulering. Zo kunnen conflicten dienstbaar worden gemaakt aan een geleidelijke en gerichte verandering van de sociale structuren (Buiks & Van Tillo, 1981).

Ook binnen de andere sociale wetenschappen is het conflict één van de studieobjecten. Zo kijken bijvoorbeeld de pedagogiek en de criminologie beide naar probleemgedrag, de eerste als resultaat en de tweede als oorzaak van conflicten die een individu kan hebben met zijn omgeving. Deze sociale wetenschappen zijn behulpzaam bij het verklaren van persoonlijke conflicten. Voor het belichten van groepsconflicten kun je, naast de sociologie, ook een beroep doen op de communicatiewetenschap, de economie en de antropologie. Bij de verdieping van politieke conflicten ga

je te rade bij de politicologie, de bestuurskunde en het recht. Religieuze conflicten vormen een specifieke categorie. Hierover is door sociologen gedacht en geschreven, maar ook door filosofen en historici. Ook wetenschappelijke conflicten vormen een eigen deel terrein. Hierin zijn specialisten geïnteresseerd uit de wetenschap- en techniekcommunicatie, wetenschapsgeschiedenis en wetenschapsfilosofie.

Wetenschap heeft zich in de loop der eeuwen meer en meer gespecialiseerd en gediversifieerd. Het hoger onderwijs in Nederland biedt meer dan duizend opleidingen aan. Aan sommige universiteiten kan de studierichting *Conflict Studies* worden gevolgd. Hierbij gaat het om een combinatie van conflictanalyse, politiek, beleid, en internationale betrekkingen.

Niet alleen zijn er vele nieuwe specialismen ontstaan, ook zijn de grenzen tussen verschillende wetenschapsgebieden vervaagd. Multidisciplinaire wetenschap combineert diverse wetenschapsgebieden om een breed perspectief te ontwikkelen. Bijvoorbeeld informatiekunde (technisch, cognitief, sociaal, bedrijfskundig) of veiligheidskunde (fysiek, sociaal, beleidsmatig, juridisch). Interdisciplinaire wetenschap integreert meerdere wetenschapsgebieden om nieuwe perspectieven of een overkoepelend perspectief te ontwikkelen. Voorbeelden hiervan zijn milieuwetenschap (overkoepelend) of cognitieve neurowetenschap (nieuw perspectief). Om conflicten te bestuderen is idealiter een multidisciplinaire en interdisciplinaire aanpak vereist, om zowel een breed als een overkoepelend perspectief te ontwikkelen.

**Multi-
disciplinaire
wetenschap**

**Inter-
disciplinaire
wetenschap**

In dit boek wordt het thema 'conflicten' hoofdzakelijk vanuit de sociale wetenschappen benaderd. Op diverse plaatsen worden de inzichten en theorieën uit de sociale wetenschappen aangevuld met kennis uit de neurowetenschappen, evolutieleer en technologiedynamica. Daarmee wordt gestreefd naar een multidisciplinaire opzet. De geïntegreerde kennismodellen over conflicten die in de volgende hoofdstukken centraal staan en in het laatste hoofdstuk in samenhang worden besproken, zijn bedoeld als interdisciplinaire bijdrage.

Laten we eens zien hoe sociale wetenschappen en aanvullende kennis uit andere wetenschapsgebieden ons inzicht over conflicten vergroten.

Beschaving en agressie

Conflicten zijn er in allerlei hoedanigheden en gedaanten. Er kan een continuüm worden gemaakt van zichtbare tot onzichtbare conflicten; van openlijk geweld, strijd, aan de ene kant, tot sluimerend uitsluitgedrag aan de andere kant. Voorbeelden zijn er te over. We denken direct aan oorlogen, vechtpartijen en ruzies, maar ook aan subtielere varianten zoals discriminatie, pesterijen en intriges. Al die verschillende mensen met hun verschillende opvattingen, waarden, principes en doelen. Je zou zeggen: hoe meer mensen, des te groter is de kans op conflicten. De soorten activiteiten en keuzemogelijkheden van mensen zijn voortdurend toegenomen en gevarieerder geworden. Dat vraagt om spanningen en botsingen. Anderzijds zegt de civilisatietheorie van Elias (1939) dat we steeds beschaafder worden.

'Beschaving' is, volgens de socioloog Norbert Elias (1897-1990), een langdurig proces. Het uitgangspunt is dat menselijk leven sociaal en procesmatig is, en grotendeels 'ongepland' verloopt. Het laatste wil zeggen dat we niet weten wat het resultaat is van de interactie van alle gedachten en handelingen van mensen. Die interactie tussen mensen, in klein en groot

Onderlinge
afhankelijk-
heid

Zelfdwang

verband, is in de loop der tijd steeds meer toegenomen. Meer mensen, die zich door arbeidsdeling steeds meer specialiseerden, raakten steeds meer onderling verbonden in een netwerk van afhankelijkheidsrelaties. Door het proces van toenemende onderlinge afhankelijkheid (interdependentie), worden mensen gedwongen tot een vorm van zelfdwang, waardoor zij beheerst moeten optreden en vooruit moeten denken.

Mensen zijn op elkaar aangewezen. Er treedt verandering op in de manier waarop mensen met elkaar hebben samen te leven; daardoor verandert hun gedrag, hun bewustzijn en hun gehele drifthuishouding. De beperkingen die mensen zichzelf opleggen, de zelfdwang, vloeit voort uit de netwerken (figuraties) waarin zij verkeren. Binnen het netwerk voelen mensen de druk van anderen om zich 'correct' te gedragen. Veranderingen in de netwerken van met elkaar samenlevende mensen werken door in de individuele wijzen van leven en beleven. Elias geeft hiervan meerdere voorbeelden: ons gedrag in het openbaar, ons taalgebruik, eetgewoonten en tafelmanieren zijn 'beschaafder' geworden. Openlijk spugen, winden laten of onze behoefte doen, vinden we tegenwoordig niet gepast. En eten met mes en vork, 'wapens' eigenlijk, vereist een sterke drift- en impulscontrole van de tafelgenoten.

Van gevecht naar zelfcontrole in het verkeer

Een voorbeeld dat Elias zelf geeft is het verkeer in wegen en straten, de ruimtelijke functie van de maatschappelijke vervlechting. In een eenvoudige krijgssamenleving met ruileconomie zijn dat ongeplaveide landwegen. Afgezien van enkele uitzonderingen is er heel weinig verkeer. Het grootste gevaar dat mensen hier voor elkaar vormen, is dat men overvallen wordt. Wanneer mensen met hun ogen bomen en heuvels afzoeken, of wanneer ze hun blik gericht hebben op de weg zelf, gebeurt dat in eerste instantie omdat ze steeds verdacht moeten zijn op een gewapende overval, en pas in tweede of derde instantie omdat ze voor iemand moeten uitwijken. Het leven op de grote wegen van deze maatschappij vereist een permanente bereidheid tot vechten en tot het hartstochtelijk verdedigen van eigen leven of bezit tegen een lijfelijke aanval.

Het verkeer in de hoofdstraten van een grote stad in de gedifferentieerde maatschappij van onze tijd vereist een heel andere persoonlijkheidsstructuur. Overal rijden auto's met hoge snelheid; voetgangers en fietsers proberen in het gedrang van de auto's hun weg te vinden; op grote kruisingen wordt het verkeer geregeld door verkeerslichten. Maar deze uiterlijke regulering is uiteindelijk daarop afgestemd, dat elk individu zijn gedrag overeenkomstig de eisen van deze vervlechting heel precies *zelf* reguleert. Het grootste gevaar dat mensen hier voor elkaar vormen, ontstaat wanneer iemand in dit geheel zijn zelfcontrole verliest. Voortdurende zelfcontrole, een hoogst gedifferentieerde zelfregulering van het gedrag, is vereist opdat de enkeling in deze drukte zijn weg kan vinden. Wanneer de spanning van deze gestadige zelfregulering iemand te groot wordt, is dat voldoende om hem zelf en anderen in levensgevaar te brengen. (Elias, 1982)

De studie van Elias brengt een synthese tot stand tussen sociologische en psychologische veranderingsprocessen, tussen processen van staatsvorming, culturele ontwikkelingen en veranderingen in de persoonlijkheidsstructuur van mensen. Psychosociaal gedrag evolueert. Mensen leren zich meer en

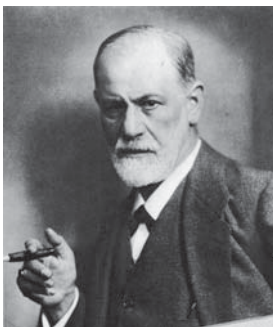
meer te beheersen, onder andere door geweld te monopoliseren en te institutionaliseren. Het is een maatschappelijke dwang tot zelfdwang, een toename van drift- en affectcontrole door de toename van onderlinge afhankelijkheden in de samenleving. Er heerst een 'beschavingsoffensief'. De adel die van een groepering van ridders veranderde in een groepering van hovelingen, is daar een voorbeeld van.

Elias baseerde zijn civilisatietheorie voor een deel op werk van cultuurhistoricus Johan Huizinga, socioloog Max Weber en psychoanalyticus Sigmund Freud. Vooral met Freud (1856–1939) deelde Elias opvattingen over evolutie en psychologische ontwikkeling. Freud, echter, had eigen ideeën over beschaving. Hij was van mening dat er in de mens een drijfveer om te haten en te vernietigen schuilgaat en zag de totale beschaving als een vorm van sublimatie. Met het begrip 'sublimatie' verklaart Freud hoe een maatschappelijk geaccepteerd cultureel product een oorspronkelijke drift kan bevredigen. Bijvoorbeeld voetbalgeweld als vervanging of bevrediging van oorlogsdrift en doodsdrift. Sublimering is volgens Freud een proces van cultureel productieve omvorming van menselijke driften. Cultuur wordt pas mogelijk door het onderdrukken van driften. Freud onderscheidde twee complementaire driften: levensdrift (eros, libido), die zich psychisch uit in lust, inclusief seksualiteit; en doodsdrift (thanatos, destructie) die zich psychisch uit in agressie. Het kanaliseren van de oerdriften maakt het mogelijk dat hogere psychische activiteiten, zoals wetenschap en kunst, zich kunnen ontplooiën.

Sublimering

Driften

Volgens Freud is ons driftleven sinds de oertijd hetzelfde gebleven. We zijn bij geboorte oermensen en worden door opvoeding cultuurmensen. Tijdens die opvoeding worden de verschillende delen van de psyche ontwikkeld. Eerst het *Es* (id), het primitiefste deel. Dit wordt geleid door het lustprincipe, de drang om toe te geven aan vitale behoeften. Voorts het *Ich* (ego), het deel dat het realiteitsprincipe volgt en leert dat bevrediging soms uitgesteld moet worden. En ten slotte het *Über-ich* (superego), of het geweten. Dit deel wordt gevormd door socialisatie en functioneert als de norm voor het *Ich*. Socialisatie is het overnemen van opvattingen en gedragsregels door sociale ervaring en sociaal leren, in eerste instantie via ouders en vrienden. Freud zag de mens als een conflictwezen, een compromis tussen de drie delen van de psyche. Gedragsregulering door driftsublimatie zorgt voor cultuurontwikkeling. Maar dit gaat niet altijd goed. Integendeel. Ofwel de drift wordt geen uitweg geboden en daardoor ontstaan angst en schuldgevoel. Of de drift vindt een rechtstreekse uitweg, bijvoorbeeld in de vorm van agressief gedrag.

Sigmund Freud

Agressie

Voor agressie zijn vier typen verklaringen ontwikkeld. Naast de psychoanalytische of psychodynamische verklaring, die agressie ziet als een drift, als een verkeerde id-impuls, zijn er nog de behavioristische, de cognitief-psychologische en de biologische verklaring.

Behavioristen zijn geïnteresseerd in vormen van associatief leren: klassieke en operante conditionering. Klassieke conditionering is een associatie tussen een stimulus en een respons. We kennen dit als de Pavlov-reactie. Als de hond van Pavlov zijn eten (stimulus) zag, begon hij te kwijlen (respons). Wanneer Pavlov elke keer als hij de hond te eten gaf een bel liet horen, bleek dat de hond ook kwijlde bij alleen het horen van de bel. Er was een associatie aangeleerd tussen de bel en het eten. Operante conditionering is een associatie tussen beloning en straf. Een dier wordt beloond als het toevallig gewenst gedrag vertoont. Wanneer het dier ontdekt dat hij steeds beloond wordt voor dat gedrag, zal hij het gedrag steeds vaker gaan vertonen. Zo kun je dieren trucjes leren. Volgens het behaviorisme is agressie aangeleerd door ervaringen en bepaald door de omgeving. Agressief gedrag kan zich uiten in het ontlasten van emotionele druk (frustratie-agressie) of het nastreven van bepaalde doelen (instrumentele agressie). Dit wordt aangeleerd, geconditioneerd, door ervaring of door naar ouders of anderen te kijken. Het laatste is een vorm van sociaal leren. Conditionering kan ook worden benut om iets af te leren.

De cognitief-psychologische benadering gaat er ook van uit dat agressie is aangeleerd, maar dan als afgewogen gedrag, als een eigen keuze. In tegenstelling tot behavioristen kijken cognitief psychologen juist naar mentale processen, de processen *tussen* stimulus en respons. Het gaat ze om antwoorden op vragen als ‘Hoe nemen mensen waar?’ en ‘Hoe verwerken we informatie?’ Kennis, communicatie en leervormen kunnen volgens cognitief psychologen tot aangepast gedrag leiden. Zo kan inzicht in en bewustzijn van agressieve gevoelens en vaardigheden worden omgezet in meer zelfbeheersing.

Volgens de biologische verklaring is agressie genetisch bepaald. Het is aangeboren. Charles Darwin (1809–1882), grondlegger van de evolutietheorie, beschreef agressie als een natuurlijke en noodzakelijke eigenschap van de mens om zich te verzekeren van veiligheid. Agressie in dienst van de voortplanting. Ook etholoog Konrad Lorenz (1903–1989) beschouwde agressie als een voortplantingsdrift met een evolutionair nuttige functie. Hij meende echter dat de menselijke agressie, in tegenstelling tot die van andere dieren, de grenzen van de doelmatigheid heeft overschreden en zich tegen de mens zelf keert. Bioloog en gedragswetenschapper Frans de Waal heeft een andere visie. Hij stelt dat altruïstisch gedrag de voorkeur heeft boven agressief gedrag. Agressie heeft wel een functie, om de rangorde binnen de groep te bepalen en de relatie met andere groepen te reguleren. Maar volgens hem is de mens niet van nature slecht, zoals Lorenz vindt, eerder van nature goed, mits ze in kleine groepsverbanden leven. Door het leven in grotere, lossere en vagere verbanden is het oorspronkelijke nut van agressie verloren gegaan en blijkt de sociale druk om agressie te kanaliseren onvoldoende. Het resultaat is stress, frustratie en ongecontroleerde agressie (Spelbos, 2010).

Bij agressie en de beheersing ervan spelen dus vele factoren een rol: aanleg, ontwikkeling, samenleven, omgeving. In de criminologie is men sterk geïnteresseerd in de oorsprong en uitwerking van agressief gedrag. Geput

wordt uit theorieën en verklaringen vanuit een biologische, psychologische en sociologische invalshoek. In de jaren zeventig was onderzoek naar biologische factoren bij het ontstaan van criminaliteit taboe. Dat had grotendeels te maken met herinneringen aan de eugenetica van de nazi's gedurende de Tweede Wereldoorlog. Hoogleraar criminologie Wouter Buikhuizen werd verguisd om zijn onderzoeksvoorstel naar de relatie tussen biologische kenmerken en criminaliteit. Inmiddels zijn zowel Buikhuizen als de betekenis van de biologie binnen de criminologie gerehabiliteerd. Tegenwoordig is er een neurobiologische school, die agressie en crimineel gedrag bestudeert vanuit de werking van hormonen en hersenen.

1.4 Hersenen in conflict

Conflicten hebben te maken met wat we denken, voelen en doen. Ons denken, voelen en doen wordt gestuurd door onze hersenen. Hoe onze hersenen precies werken, is nog steeds niet helemaal bekend. Sinds het einde van de twintigste eeuw staan hersenenwetenschappen alom in de belangstelling. Het is een verzameling van wetenschappen die de hersenen bestuderen: neurologie, neurobiologie, neuroanatomie, neurofysiologie, neurochemie, neuropsychologie. Vooral dankzij nieuwe scantechnologieën, zoals de PET (Positron Emission Tomography), CT (Computed Tomography) en de fMRI (functional Magnetic Resonance Imaging), kunnen hersenen beter bekeken en onderzocht worden. De laatste jaren ontstaat er steeds meer nieuwe kennis op deze terreinen.

Een uitleg over alle onderdelen en functies van de hersenen is lang en ingewikkeld. Om het eenvoudig te houden, kunnen we naar de basisstructuur van de hersenen kijken. De hersenen van mensen zijn relatief groot en mensen hebben in hun leven veel tijd nodig om een volwassen brein te ontwikkelen. Voorouders van mensen hadden kleinere hersenen. Naarmate het gedrag van mensen complexer is geworden, is hun hersenomvang toegenomen. Dit is een evolutionair en in dit geval langzaam ontwikkelproces. Er is geen ontwerp of plan. Een wisselwerking tussen de menselijke soort en zijn natuurlijke omgeving heeft geleid tot slimmere mensen met grotere hersenen.

Literatuur op het terrein van hersenen en gedrag (cf. Van der Linden, 2006; Vroon, 1989) haalt een versimpeld hersenmodel aan van de neurofysioloog Paul MacLean (1913–2007). Hij beschreef onze hersenen als een opstapeling van een reptielenbrein, een zoogdierenbrein en een mensenbrein. De drie delen zijn in de evolutie na elkaar ontstaan. Het eenvoudige model ziet er als volgt uit:

- **Hersenstam;** het oudste deel van de hersenen, ook wel 'reptielenhersenen' genoemd omdat ze zijn ontstaan tijdens de evolutie van reptielen. Ze regelen de belangrijke basisfuncties om te overleven, zoals ademhalen, kauwen en slikken, waken en slapen. Ook onze reflexen, instincten en driften komen uit dit deel van de hersenen.
- **Limbsch systeem;** dit onderdeel ontwikkelde zich enkele honderdduizenden jaren later en vormde zich om de hersenstam. We vinden het ook bij andere zoogdieren. Hier 'huizen' emotie, motivatie, genot en het emotioneel geheugen.
- **Hersenschors;** ook wel neocortex genoemd en ongeveer vijftigduizend tot honderdduizend jaar oud. Vooral dit deel is bij de mens relatief groot en

het wordt onderverdeeld in hersenhelften en hersenkwabben. Hier wordt informatie geanalyseerd, geïnterpreteerd en in geheugen opgeslagen. Het is het centrum van ons taal- en denkvermogen.

Hersenen, met hersenstam, limbisch systeem en neocortex
<http://www.structogram.nl/wetenschap/>

Wat het model vooral laat zien is dat de hersenen bestaan uit verschillende onderdelen. Het ene hersenonderdeel kan iets anders willen of bewerkstelligen dan een ander hersenonderdeel. Over het algemeen is dat allemaal redelijk goed op elkaar afgestemd, maar er kan ook iets 'fout' gaan. Een hersenfunctie kan uitvallen, zodat je bijvoorbeeld iets niet meer kunt onthouden. Veel alledaagser is dat de drie basisstructuren, het doen, voelen en denken, ieder een eigen 'wil' hebben. Zo kun je de aandrang hebben om iets te doen, terwijl je weet dat het niet mag of hoort. Of je voelt iets, maar kan dat gevoel niet onderdrukken of bijsturen.

Psycholoog Piet Vroon (1939-1998) typeerde dat als 'de geest als federatie'; Steven Pont (2006) noemt het in navolging de 'politiek in onze bovenkamer'. Ons gedrag wordt aangestuurd door verschillende hersenniveaus en die niveaus hebben verschillende voorkeuren. Welk niveau de macht heeft ligt niet vast. Dat kan zich onder verschillende omstandigheden en bij verschillende mensen anders uiten. Op die manier zijn de hersenen in conflict. Het model kan ook gekoppeld worden aan de drie hoofdstromingen in de psychologie, het behaviorisme, de psychoanalyse en de cognitief-psychologische benadering, ieder met hun eigen onderzoeksterrein. Tabel 1.5 vat beide indelingen samen:

TABEL 1.5 Hersenfuncties en stromingen in de psychologie

Hersendeel	Functie	Psychologische stroming	Onderzoeksterrein
Hersenstam	Doen	Behaviorisme	Gedrag
Limbisch systeem	Voelen	Psychoanalyse	Emoties, driften
Hersenschors	Denken	Cognitivisme	Informatieverwerking

De driedeling denken-voelen-doen doet niet helemaal recht aan de vele overlappende functies van hersendelen en de overlappende aandachtsgebieden tussen psychologische stromingen, maar biedt slechts een modelmatig inzicht. Het komt opvallend genoeg wel overeen met de algemene aangrijpingspunten in modellen voor leren en gedragsverandering: kennis, houding en gedrag. Aan kinderen wordt dit uitgelegd met de metafoer van Hoofd, Hart en Handen.

Conflicten in onze hersenen kunnen in verband worden gebracht met conflicten in ons gedrag. Willen we conflicten binnen en tussen mensen kunnen begrijpen, dan zullen we de ontwikkelingen moeten blijven volgen in het onderzoek naar verschillende hersengebieden, de samenwerking hiertussen en de manier waarop we dat kunnen beïnvloeden. Hiervoor ontstaat een toenemende integratie tussen de ontwikkelingspsychologie, sociale psychologie, de biopsychologie en de hersenwetenschappen. Daarnaast is duidelijk geworden, uit deze beknopte beschouwing van hersenfuncties en het beschavingsproces, dat we voor het doorgronden van conflicten een beroep moeten doen op gedragswetenschappen, maatschappijwetenschappen en een deel van de biowetenschappen.

Jeroen en Jenny

In dit boek staat het ‘conflict als levensloop’ centraal. Een mens krijgt in zijn kinderjaren te maken met conflicten in zijn opvoeding en ontwikkeling. De pubertijd is een voorbeeld van een constructieve conflictperiode; door afzetten, imiteren en uitproberen, vindt het individu zichzelf uit. Vervolgens ervaren mensen conflicten op hun werk, in hun partner- en vriendenrelaties, en in de vorming en ontwikkeling van hun wereldbeeld. Met politieke en ethische conflicten zal de mens de rest van zijn leven blijven worstelen. Conflicten zijn belangrijk voor ons leven. Sterker: conflicten zijn ons leven.

Om te illustreren dat conflicten deel uitmaken van ons dagelijks leven en gedurende ons hele leven, volgen we in dit boek de levenswandel van een jongen en een meisje, later een man en een vrouw: Jeroen en Jenny. Ze wonen naast elkaar. Als ze ouder worden, blijven ze in dezelfde stad wonen, studeren en werken. Zo blijven ze elkaar zien.

Jeroen is een vriendelijke, zachtaardige jongen. Zijn ouders zijn gescheiden. In zijn jeugd woont hij samen met zijn moeder en zijn jongere broer en zus, voor wie hij heel zorgzaam is. Op school is hij een bovengemiddelde leerling. Dat dankt hij voor een deel aan de privélessen van zijn opa. Als hij slaagt voor zijn middelbare schoolexamen gaat hij gezondheidswetenschappen studeren. Na zijn studie werkt hij als coördinator bij een

wijkgezondheidscentrum. Hij stemt links van het midden en droomt van een samenleving waarin alles rustig z'n gangetje gaat en je de vogels hoort fluiten als je naar je werk of school fietst. Hij gaat samenwonen en voedt twee kinderen op. Als oudere doet hij vrijwilligerswerk in het onderwijs.

Jenny is een stoere meid. Thuis is ze enig kind. Haar moeder is vaak naar het buitenland voor haar werk, dus ze trekt veel op met haar vader. Die leert haar voetballen en skiën. Samen zitten ze op duiken. Haar schoolprestaties zijn goed, maar doordat ze prikkelbaar is heeft ze nogal eens ruzie met andere leerlingen. Na de middelbare school studeert ze bedrijfskunde. Daarna rolt ze van de ene in de andere baan, om uiteindelijk manager te worden bij een keten van sportzaken. Haar politieke voorkeur is liberaal en ze droomt van een maatschappij waarin alles door robots wordt gedaan en mensen veel kunnen sporten en uitgaan. Ze trouwt en krijgt twee kinderen. Als oudere is ze nog actief bij haar sportclub.

Aan het begin van de hoofdstukken 2 tot en met 7 staat een dialoog tussen Jenny en Jeroen.

Bij *Persoonlijke conflicten* zijn ze nog jong. Ze zitten op de basisschool en vertellen na school aan elkaar wat er is gebeurd in de klas en op het schoolplein.

Bij *Groepsconflicten* zijn ze oudere tieners. Jenny zit op voetbal en Jeroen op hockey. Ze ruziën over welke sport beter is en waarom er wel of niet iets zou moeten veranderen.

Bij *Politieke conflicten* zijn Jeroen en Jenny al studerende twintigers. Ze hebben hun stem uitgebracht voor de Tweede Kamerverkiezingen. Ze wisselen hun stemvoorkeur uit en kibbelen over hun keuze.

Bij *Religieuze conflicten* blijkt dat Jenny gelooft en Jeroen niet. Ze debatteren over de zin van geloven en religies en over de zin van het leven.

Bij *Wetenschappelijke conflicten* discussiëren de veertigers Jeroen en Jenny over de rol van wetenschap en technologie, en de invloed er van op de toekomst van de samenleving.

Het laatste hoofdstuk, *Conflicten en mensen*, gaat over de theorie en praktijk van conflicten in een mensenleven en in de maatschappij. De oudere Jenny en Jeroen verschillen van mening over de aard van conflicten, maar vullen elkaar aan als het gaat om de aanpak ervan.

Samenvatting

-
- ▶ Conflicten zijn van alle tijden en het CV van de mens is een conflictverhaal. We groeien op tussen en door conflicten. Conflicten kunnen constructief en destructief zijn.
 - ▶ Klassieke conflicten hebben te maken met overleven en met het bevechten van voedsel, grond en bezit. Daar zijn moderne conflicten bijgekomen voortkomen uit verschillen in rollen, taken, achtergronden en cultuur.
 - ▶ Uiteindelijk gaat het bij conflicten om innerlijke strijd en botsingen tussen mensen; strevingen en tegenstrevingen, en een disbalans van waarden, belangen en doelen. Waarden zijn opvattingen over wat wenselijk is; persoonlijk (gezondheid, succes) of universeel (gelijkheid, vrijheid). Belangen zijn zaken waar bepaalde voordelen en nadelen tegen elkaar opwegen. Het belang van studeren met een lening zit 'm in de verworven competenties en het salaris erna. En doelen zijn projecties van wat men wil realiseren, bijvoorbeeld een promotie of vrede.
 - ▶ Als doelen, waarden of belangen uit balans geraken, ontstaat er een innerlijke strijd, of een situatie in het menselijke samenleven waarbij strevingen tegenstrevingen worden. De promotie wordt gedwarsboemd, de studie mislukt en de gezondheid of vrijheid beknod. Die situaties worden als confronterend, ongevallig en pijnlijk ervaren. Het uiten van een conflict is emotioneel en krijgt de vorm van een ruzie of gevecht. De uitkomst van een conflict kan positief of negatief zijn.
 - ▶ Er zijn indelingen naar soorten conflicten. In dit boek onderscheiden we persoonlijke conflicten, groepsconflicten, politieke conflicten, religieuze conflicten en wetenschappelijke conflicten.
 - ▶ In de sociale wetenschappen, die zich richten op menselijk gedrag en maatschappelijke ontwikkelingen, bestaan diverse visies op conflicten. Tezamen kunnen die inzichten onze kennis en ons begrip van conflicten vergroten. Theorieën over civilisatie en agressie zijn hier een voorbeeld van. Daarnaast is voor een goed inzicht van conflicten ook aanvullende kennis uit de biologie en hersenwetenschappen van belang.
-

Opdrachten

1

-
- 1.1** Er is een discussie ontstaan over 'hufteigheid'. Een overheids campagne heet 'Onbewust asociaal'. Mensen zijn zo druk met zichzelf en hun eigenbelang bezig, dat ze niet meer merken dat anderen zich aan hun gedrag storen. Voorbeelden zijn: bumperkleven, voordringen, en in het openbaar bellen, boeren en neus legen.
Wat vind jij 'hufteig' gedrag? Noem twee voorbeelden.
Niet iedereen beoordeelt bepaald gedrag als 'hufteig'. Wat is de relatie tussen gedrag en perceptie?
- 1.2** Geef voorbeelden uit je eigen ervaringen, waarbij de balans tussen waarden, belangen of doelen werd verstoord.
Met welke emoties ging dat gepaard?
- 1.3** Bekijk tabel 1.4, met de sociale wetenschappen en hun kennisdomeinen.
Hoe zal een psycholoog denken over de oorzaken van conflicten?
Hoe zal een socioloog denken over de oorzaken van conflicten?
Kun je nog een of enkele sociale wetenschap(en) toevoegen?
Geef ook aan wat door die sociale wetenschap(en) wordt bestudeerd.
- 1.4** Neem het Nederland van het jaar 1000 en het jaar 2000 in gedachten.
Geef met een korte beschrijving voor beide jaren aan waar voor de meeste mensen de grens ligt tussen beschaafd gedrag en onbeschaafd gedrag, en waar agressief gedrag begint.
- 1.5** Volgens sommigen is er naast de drie H's van hoofd, hart en handen, nog een vierde H, van harmonie. Daarmee geven ze aan dat de mens niet uit losse functies bestaat, maar meer één geheel is.
Wat vind je van deze opvatting?
Kun je ook voorbeelden noemen waarbij denken, voelen en doen samenwerken?
-